

การศึกษาวิเคราะห์พระพุทธคุณในพระสูตร จากพระไตรปิฎกบาลี*

An Analytical Study of Buddha's Characteristics in Suttas of Pali Tipiṭaka

พระมหาอุทัย ปัดถาพิมพ์* และสมพรนุช ตันศรีสุข**

Phramaha Uthai PADTHAPIM and Sompornnuch TANSRISOOK

* นิสิตปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต และพุทธศาสนศึกษา

* ** คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* Master's Student Program in Pali-Sanskrit and Buddhist Studies,

* ** Faculty of Arts, Chulalongkorn University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 3 ส.ค. 2567

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 27 ธ.ค. 2567

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 24 ต.ค. 2567

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 12 ก.พ. 2568

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง "พระพุทธเจ้าในวรรณกรรมของธรรมยุติกนิกาย พ.ศ. 2368-2455"

การศึกษาวิเคราะห์พระพุทธคุณในพระสูตร จากพระไตรปิฎกบาลี

พระมหาอุทัย ปัดถาพิมพ์
และ สมพรนุช ตันศรีสุข

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์และจัดกลุ่มความหมายของพระพุทธคุณซึ่งเป็นคำพรรณนาคุณลักษณะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมถึงพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธคุณกับบุคคลผู้ที่กล่าวด้วย โดยศึกษาจากพระสูตร เถรคาถา และเถรีคาถาในพระไตรปิฎก ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธคุณมีทั้งหมด 13 ลักษณะ จำแนกได้ 4 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ (1) พระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอกซึ่งสอดคล้องกับค่านิยมของคนในสังคม ได้แก่ (1.1) ขาติตระกูล (1.2) พระวรกาย (1.3) อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ (2) พระคุณสมบัติที่ปรากฏเมื่อเข้าเฝ้าใกล้ชิด ได้แก่ (2.1) พระวาจา (2.2) ศิลและอาจารย์ (2.3) ความเป็นพระศาสดา (2.4) ความองอาจ (3) พระคุณสมบัตินับเป็นคุณธรรมภายใน ได้แก่ (3.1) พระปัญญา (3.2) พระกรุณา (3.3) พระบริสุทธิ์ (4) การประเมินค่าของผู้กล่าวพรรณนา ได้แก่ (4.1) คำอุปมากับสิ่งที่ยิ่งใหญ่ (4.2) ความเป็นเลิศไม่มีที่เปรียบ (4.3) ความเป็นผู้ควรแก่การบูชา เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธคุณกับผู้กล่าวพรรณนา พบว่า พระคุณสมบัติทางปัญญาเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ผู้กล่าวพรรณนามองเห็นพระคุณสมบัตินี้ซึ่งกว่าพระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอก โดยบุคคลทั่วไปและพุทธสาวกผู้เป็นปุถุชนจะกล่าวพรรณนาพระพุทธคุณที่เป็นพระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอกและพระคุณสมบัตินั้น ๆ ที่เป็นรูปธรรม พุทธสาวกผู้เป็นพระอริยเจ้าจะพรรณนาพระพุทธคุณที่เป็นพระคุณสมบัตินภายใน หรือเป็น

บุคลิกลักษณะที่สะท้อนจากพระคุณสมบัติภายในจากประสบการณ์การศึกษา
บรรลุลุทธิธรรม ส่วนพระสารีบุตรซึ่งเป็นพระอัครสาวกผู้เลิศด้านปัญญาสรเสรีญ
พระพุทธานุภาพโดยเฉพาะด้านปัญญาอย่างเด่นชัด จากการศึกษาครั้งนี้ พระพุทธานุภาพเป็น
พระคุณลักษณะและพระคุณสมบัติต่างต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าที่อิงกับความเป็น
มนุษย์ สิ่งที่ทรงเหนือกว่าผู้อื่น คือ คุณธรรมภายใน ได้แก่ พระปัญญา พระกรุณา
และพระบริสุทธิ ซึ่งเป็นเหตุให้ปรากฏเป็นพระคุณสมบัตินอกอื่น ๆ ไปด้วย

คำสำคัญ: พระพุทธานุภาพ พระพุทธานุภาพ พระไตรปิฎก

An Analytical Study of Buddha's Characteristics in Suttas of Pali Tipiṭaka

Phramaha Uthai PADTHAPIM
and Sompornnuch TANSRISOOK

Abstract

This research article aims to study and categorize the various characteristics of the Buddha, known as Buddhagūṇa. It also analyzes the relationship between the meaning of these characteristics and the speakers who describe them. The study, which includes an examination of the Suttas, as well as the Thera and Therīgāthā, identifies 13 distinct characteristics of the Buddha, which are grouped into four main categories: (1) External Characteristics Recognized by Society: (1.1) Family background, (1.2) Physical appearance, and (1.3) Supernatural powers; (2) External Characteristics Observed in Close Proximity: (2.1) Speech, (2.2) Manners, (2.3) Role as a teacher, and (2.4) Public confidence; (3) Internal Characteristics: (3.1) Wisdom, (3.2) Compassion, and (3.3) Purity; (4) Buddha's Assessment by Speakers: (4.1) Metaphors of greatness, (4.2) Incomparability, and (4.3) Worthiness of worship. The study finds that the depth of the characteristics mentioned reflects the wisdom level of the speaker. While general Buddhists and other individuals often highlight external and tangible characteristics, noble disciples emphasize internal characteristics gained through

personal spiritual development. Notably, Venerable Sāriputta, whom the Buddha praised for his wisdom, often mentioned the Buddha's wisdom. This study concludes that Buddhaguṇa encapsulates the human qualities and moral virtues of the Buddha, portraying him as the greatest man endowed with wisdom, compassion, and purity, which underlie his other characteristics.

Keywords: Buddha's Characteristics, Buddha, Tipiṭaka

1. บทนำ

พระพุทธคุณ คือ พระคุณสมบัติอันประเสริฐของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระศาสดาในพระพุทธศาสนา ตามความคิดในศาสนาถือว่าเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงได้รับจากการตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญบารมีที่เรียกว่า สมตังส บารมีทั้ง 30 ประการ และการบำเพ็ญเพียรทางจิตตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 จนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงถือว่าเป็นวิบากจากการกระทำของพระองค์เอง มิได้มาจากการที่ผู้มีฤทธิ์หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใดดลบันดาล พระพุทธคุณเป็นแนวทางปฏิบัติและหลักยึดเหนี่ยวทางใจที่นำสาวกผู้ศรัทธาให้เข้าถึงพระคุณความดีของพระพุทธเจ้าแล้วน้อมนำไปปฏิบัติตามเพื่อบรรลุความเป็นผู้รู้แจ้งและความหมดจดแห่งจิตตามรอยพระบาทของพระองค์¹ พระพุทธคุณที่เป็นที่รู้จักกันดีในสังคมไทย คือ พระพุทธคุณ 9 หรือ บทอิติปิโส อันเป็นคำขึ้นต้นของบทพระพุทธรูปนี้ เป็นบทสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าที่ใช้ในศาสนพิธีต่าง ๆ ในสังคมไทย ได้แก่ การสวดมนต์ การเจริญภาวนา การบิณฑบาต รวมถึงพิธีกรรม การปลุกเสกวัตถุมงคลทั้งหลาย ทั้งพระพุทธรูป พระเครื่อง พระกริ่ง เครื่องราง ยันต์ ของขลังต่าง ๆ ด้วยความเชื่อว่าพระพุทธคุณจะดลบันดาลให้เกิดอิทธิฤทธิ์อำนาจ ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ ที่สามารถป้องกันภัยอันตรายหรือดลบันดาลโชคลาภหรือสิ่งที่ปรารถนาต่าง ๆ แก่ผู้สวด ผู้บูชาสักการะ มีงานวิจัยหลายชิ้นที่ศึกษาอิทธิพลของพระพุทธคุณในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรม หรือในการสร้างวัตถุมงคลเหล่านี้ ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อในสังคมไทยที่มีต่อคุณวิเศษของพระพุทธคุณ

ในแง่ของที่มา พระพุทธคุณ คือ พระคุณลักษณะหรือพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าที่มีผู้กล่าวพรรณนาสรรเสริญ ซึ่งบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะในพระสุตตันตปิฎกซึ่งเป็นเหมือนจดหมายเหตุบันทึกเหตุการณ์แสดงธรรมของ

¹ ธีรโชติ เกิดแก้ว, “พุทธคุณ : ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ หรือพระคุณความดีที่ต้องนำไปปฏิบัติ,” *วารสารไทยศึกษา*, ปีที่ 9, ฉบับที่ 2, (สิงหาคม 2556 - มกราคม 2557): 3.

พระพุทฺธเจ้าในโอกาสต่าง ๆ โดยเป็นการพรรณนาสรรเสริญจากมุมมองของบุคคลที่ 2 คือ คู่สนทนาของพระพุทฺธเจ้า หรือจากมุมมองของบุคคลที่ 3 คือ บุคคลภายนอกที่กล่าวถึงพระพุทฺธเจ้า แม้ในบางโอกาส พระพุทฺธเจ้าจะตรัสถึงคุณของพระองค์เองต่อผู้อื่นว่าทรงเป็นตถาคต ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง² แต่ส่วนใหญ่แล้ว พระพุทฺธคุณเป็นสิ่งที่บุคคลอื่นที่ไม่ใช่พระพุทฺธองค์เองกล่าวพรรณนาถึงพระองค์ บุคคลนั้นอาจจะจะเป็นพุทฺธสาวก พระราชา คหบดี หรือ เติรธีย์ แม้แต่พระพุทฺธคุณ 9 ซึ่งชาวพุทฺธใช้สวดภาวนากันทั่วไป ในพระสูตรก็เป็นคำเล่าลือเกี่ยวกับพระพุทฺธเจ้าที่แพร่สะพัดไปในที่ต่าง ๆ ซึ่งที่มาของคุณสมบัติแต่ละอย่างไม่ชัดเจนว่าใครเป็นผู้กล่าวหรือรวบรวมขึ้นมาเป็นคนแรก จึงกล่าวได้ว่า พระพุทฺธคุณเป็นการรับรู้จากมุมมองของบุคคลอื่นที่มีต่อพระองค์โดยตรง งานวิจัยหรือบทความที่ศึกษาความหมายของพระพุทฺธคุณหรือพระคุณสมบัติของพระพุทฺธเจ้ามีไม่มากนัก และมุ่งเน้นที่บทพระพุทฺธคุณที่เป็นหมวดธรรมซึ่งพระสังคิตถิการจารย์หรือพระอรรถกถาจารย์แสดงไว้เป็นหลัก บทความที่สำคัญ คือ บทความเรื่อง “พุทฺธคุณ : ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ หรือ พระคุณความดีที่ต้องนำไปปฏิบัติ ของธีรโชติ เกิดแก้ว ซึ่งแสดงการวิเคราะห์พระพุทฺธคุณ 3 ลักษณะ ได้แก่ พระพุทฺธคุณ 9 ประการตามนัยคัมภีร์สมันตปาสาทิกา พระพุทฺธคุณ 3 อันเป็นพระคุณธรรมภายในของพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าตามนัยคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค และพระพุทฺธคุณ 2 ในแง่ประโยชน์ต่อกลุ่มคนที่ทรงบำเพ็ญตามนัยกวิสุทฺธิมรรค ผลการศึกษาทำให้เห็นถึงพระคุณสมบัติของพระพุทฺธเจ้าที่ถูกกล่าวถึงในพระพุทฺธคุณทั้งสามลักษณะนี้ แต่ประเด็นสำคัญของบทความ ธีรโชติได้ชี้ให้เห็นว่า แทนที่สังคมไทยจะภาวนาพระพุทฺธคุณ 9 ประการโดยเน้นถึงผล คือ การอำนวยความศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ พุทฺธศาสนิกชนไทยควรมุ่งพิจารณาพระพุทฺธคุณเหล่านี้ด้วยปัญญา เป็นที่พึ่งสำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นตัวแทนพระพุทฺธองค์สำหรับเป็นที่บูชาที่สำคัญสูงสุด และใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน

² วิ.มท. 4/12/14 (ไทย.หลวง)

วัตถุประสงค์การศึกษา

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์และจัดกลุ่มความหมายของถ้อยคำที่พรรณนาพระคุณลักษณะหรือพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าตามที่มีบุคคลอื่นกล่าวถึงในพระไตรปิฎก
2. เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของถ้อยคำกับบุคคลผู้ที่กล่าวพรรณนา

สมมติฐานการศึกษา

พระคุณลักษณะหรือพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าเป็นถ้อยคำพรรณนาจากมุมมองของผู้พูดหรือคู่สนทนา เมื่อนำมาศึกษาและจัดกลุ่มจะทำให้เห็นคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าได้ ถ้อยคำเหล่านี้สะท้อนถึงระดับของปัญญาญาณในพระพุทธศาสนาของผู้กล่าว เนื่องจากถ้อยคำที่สื่อสารออกมานั้นมาจากการรับรู้และความเข้าใจที่มีต่อพระองค์ นอกจากนี้ ถ้อยคำที่พรรณนาเหล่านั้นยังช่วยให้ผู้ศึกษาซึ่งอยู่ในยุคปัจจุบันสามารถมองเห็นคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าผ่านการสังเกตและการรับรู้ของบุคคลที่อยู่ในบริบทของเหตุการณ์ในขณะนั้นได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ขอบเขตการวิจัยและวิธีการศึกษา

การศึกษานี้ยึดพระไตรปิฎกภาษาบาลีจากฉบับสยามรัฐ และคำแปลภาษาไทยจากฉบับหลวง จำกัดขอบเขตแต่ในพระสูตร พุทธประวัติหลังตรัสรู้ในมหาวรรค พระวินัยปิฎก เถรคาถา และเถรีคาถา ซึ่งเป็นคำกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าตามที่ท่านผู้กล่าวได้ประสบ ไม่นับรวมพระพุทธรูปที่อยู่ในอุปทาน หรือ พุทธวงศ์ ซึ่งมีลักษณะเป็นคาถา ใช้ถ้อยคำสำนวนประกอบด้วยวรรณศิลป์พรรณนาสรรเสริญถึงพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ ในอดีต การศึกษาถ้อยคำที่พรรณนาถึงพระองค์เช่นนี้จะทำให้เห็นถึงคุณลักษณะบางประการ

ของพระพุทธรูปเจ้าตามที่ปรากฏจริงในพระสูตรซึ่งเดิมเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาในช่วงเวลาประมาณ 400 ปี ก่อนการบันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร ถ้อยคำที่พรรณาน่าจะยังแสดงถึงความเป็นมนุษย์ของพระพุทธรูปที่ทรงมีพระคุณสมบัติบางประการโดดเด่นกว่ามนุษย์ธรรมดา ในขณะที่ก็คงมีบางส่วนที่เป็นการพรรณนาที่เลิศลอยเหนือความเป็นมนุษย์ แสดงถึงความเคารพเทิดทูนพระพุทธรูปไว้อย่างสูงส่งนับประมาณไม่ได้ การศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “พระพุทธรูปในวรรณกรรมของธรรมยุติกนิกาย พ.ศ. 2368-2455” ผลของการศึกษาจะแสดงถึงคุณลักษณะของพระพุทธรูปที่มีตัวตนในประวัติศาสตร์ซึ่งถูกกล่าวขานอยู่ในวรรณคดีมุขปาฐะของพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำไปเปรียบเทียบกับมุมมองที่มีต่อพระพุทธรูปของคณะธรรมยุติกนิกายต่อไป

ผู้วิจัยเริ่มต้นจากการศึกษาที่มาของพระพุทธรูปโดยเฉพาะในพระสูตรซึ่งบันทึกเรื่องราวที่ทำให้เกิดมีถ้อยคำพรรณนาถึงพระพุทธรูป การจัดกลุ่มพระคุณลักษณะหรือพระคุณสมบัติของพระพุทธรูปในด้านต่าง ๆ และการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธรูปกับสถานะของผู้ที่กล่าวพรรณนาในแง่ของความเป็นพุทธสาวกและระดับของปัญญาญาณ เพื่อชี้ให้เห็นว่าถ้อยคำที่แสดงถึงคุณลักษณะของพระพุทธรูปไม่ใช่เพียงแต่เป็นลีลาทางวรรณศิลป์ แต่เป็นพระคุณสมบัติของพระพุทธรูปที่ผู้กล่าวมองเห็น ซึ่งสะท้อนความลึกซึ้งทางปัญญาของผู้กล่าวพรรณนาที่มองมายังพระพุทธรูปอีกด้วย

2. ที่มาของพระพุทธรูป

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลที่ถูกเล่าขานในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ข้อมูลเกี่ยวกับพระองค์จึงไม่ใช่สิ่งที่พระองค์ตรัสโดยตรง แต่เป็นเรื่องราวที่เรียงขึ้นและสืบทอดต่อกันมาโดยพระสาวกหลายยุคสมัย ซึ่งประกอบด้วยเรื่อง

ราวอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์บ้าง ตามธรรมดาของประวัติบุคคลผู้วิเศษในทางศาสนา ผู้ที่ศึกษาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในทางวิชาการพยายามที่จะค้นหาตัวตนในทาง ประวัติศาสตร์ของพระองค์จากคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งถือว่าเป็นเอกสารปฐมภูมิ ซึ่งรวบรวมในยุคสมัยที่เก่าแก่กว่าวรรณคดีพระพุทธศาสนาอื่น ๆ โดยเฉพาะใน คัมภีร์กลุ่มสูตรต้นตปิฎก ที่เรียกว่านิกายหรืออาคม ซึ่งมีเรื่องราวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อครั้งทรงมีพระชนม์ชีพ อย่างไรก็ตาม นิกายหรืออาคมเหล่านี้เน้น เทศนา คำสอน หรือ สารัตถะจากบทสนทนาเป็นหลัก เรื่องราวของพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องรอง จึงไม่อาจได้ข้อมูลเกี่ยวกับพระองค์มากเท่าไรนัก³ แต่ผู้วิจัยเห็นว่า หากพิจารณาถ้อยคำในบริบท ซึ่งเป็นฉากเหตุการณ์ที่มีผู้กล่าวถึงพระองค์ หรือ การสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้า และบุคคลอื่น ซึ่งอาจเป็นพุทธสาวก หรือไม่ใช่ พุทธสาวกก็ตาม จะเห็นว่า ถ้อยคำที่ใช้เรียกพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพรรณนา สรรเสริญพระองค์ เป็นคุณลักษณะที่สามารถศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นตัวตน ของพระองค์ได้ ทำให้ได้เห็นถึงสถานะของพระองค์ในสังคมขณะนั้น

ถ้อยคำสรรเสริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอาจอยู่ในรูปของสูตร ซึ่งปรากฏซ้ำ ในที่ต่าง ๆ กัน (Stock phrase) หรือเป็นถ้อยคำเฉพาะที่ปรากฏในพระสูตรหนึ่ง เพียงแห่งเดียวก็ได้

ที่มาของถ้อยคำสรรเสริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หากพิจารณาตามความ เกี่ยวข้องกับคำสอนของพระพุทธองค์ สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1) คำยกย่องที่เกิดจากคนภายนอก คือ เป็นคำสรรเสริญเกี่ยวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นที่รับรู้รับทราบในสังคมตามท้องเรื่อง ในนิทานต้นพระสูตรหลาย เรื่อง โดยเฉพาะในสัลลขันธวรรค ที่มุนินาย เมื่อพระพุทธเจ้าจะเสด็จไปยังชุมชน หนึ่ง ๆ ชื่อเสียงของพระพุทธเจ้าในด้านการเป็นพระสมณะผู้ตรัสรู้ ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ เป็นพระศาสดาที่เหนือกว่าพระศาสดาอื่นย่อมแพร่สะพัดในชุมชน

³ พุกิตะ ทากามิจิ, “องค์ใดพระสัมพุทธ (2),” แปลโดย ชานบวิชัย ทัดแก้ว, วารสาร พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 26, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม - สิงหาคม 2562): 177.

นั้น ๆ ทำให้พราหมณ์ผู้มีชื่อเสียง หรือ ชาวเมืองชวานิคมทั้งหลายมาชุมนุมกัน เพื่อที่จะเข้าเฝ้าพระองค์อย่างใกล้ชิด หรือเฝ้าดูพระองค์อยู่ห่าง ๆ ตอนที่กล่าวถึงชื่อเสียงของพระองค์นี้ ก็คือบทพระพุทฺธคุณ 9 เช่นข้อความว่า

ตัม โข ปน ภวนตัม โคตมัม เอวัม กลยาณม กิตติสัทฺโท อพฺภุคฺคโต
อิตฺติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคฺโต
โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควาติ
โส อิมํ โลกํ สเทวํ สมารํ สพฺรหมํ สสฺสมณพฺราหมณํ ปชํ
สเทวมนุสฺสํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทติ โส ธมฺมํ เทเสติ
อาทิกฺลยาณํ มชฺฌเมกฺลยาณํ ปริโยสานกฺลยาณํ สาทถํ สพฺยณชนํ
เกวลปรีปฺพณณํ ปรีสุทฺธํ พฺรหมจฺริยํ ปกาเสติ

แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระ
อรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไป
ดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า
เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว
เป็นผู้จำแนกพระธรรม พระตถาคตพระองค์นั้น ทรงทำโลกนี้
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญา
อันยิ่งของพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ-
พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตามพระองค์ ทรงแสดงธรรมงาม
ในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์
พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิง⁴

คำยกย่องนี้ไม่ปรากฏที่มาครั้งแรกชัดเจน แต่จากบริบทของพระสูตร
ที่อ้างถึงกิตติศัพท์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงให้เห็นว่า คุณลักษณะของ
พระองค์ในด้านพระปัญญาและความตรัสรู้ ความเป็นศาสดาผู้สอนธรรม และ

⁴ เช่น ที.สี. 9/142/80 (ไทย.หลวง) เป็นต้น

ความประพจน์ที่สำรวม เป็นที่รู้จักแพร่หลายในสังคมขณะนั้น เสียงเล่าลือเกี่ยวกับคุณงามความดีของพระพุทธเจ้าเป็นฉากเปิดเรื่องในพระสูตร ทำให้ผู้ที่ได้ยินชื่อเสียงของพระพุทธองค์ต้องการที่จะมาเข้าเฝ้าเพื่อตรวจสอบพระคุณสมบัติของพระองค์ว่าเป็นไปอย่างที่เล่าลือจริงหรือไม่ ทำให้เกิดการสนทนาธรรมหรือแสดงธรรมในลำดับต่อไป

2) คำยกย่องที่เกิดจากพุทธบริษัท คือ เป็นคำสรรเสริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพุทธสาวก ได้แก่ พระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือบุคคลทั่วไป ที่เคารพนับถือพระพุทธองค์ยกย่องสรรเสริญ จากการที่ได้รู้จักเข้าเฝ้า สนทนาธรรมกับพระองค์ จึงเป็นคำกล่าวที่สะท้อนถึงความรู้จักพระองค์ในระดับหนึ่ง คำยกย่องนี้บางส่วนเป็นสูตรที่ปรากฏซ้ำในท้ายพระสูตร ซึ่งแสดงถึงการยอมรับในพระปัญญาของพระองค์ ข้อความของสูตรที่ลำดับถัดจากนั้นเป็นการขอถึงพระรัตนตรัย และคำปวารณาตนเป็นอุบาสกในท้ายที่สุด เช่น ข้อความว่า

เชฏโฐ ภว โคตโม เสฏโฐ ภว โคตโม อภิกุณฑ โภ โคตม
 อภิกุณฑ โภ โคตม เสยฺยถาปิ โภ โคตม นิกุชฺชิตฺ วา อุกุชฺชเยย
 ปฏิจฺจนํ วา วิวเรยฺย มุฬฺหสฺส วา มคฺคํ อาจิกุชฺชเยย อนุทธาเร วา
 เตลปฺชฺชิตฺ ธาเรยฺย จกฺขุมฺนโต รูปานิ ทกฺขณฺติตฺติ เอวเมว โภตา
 โคตเมน อนนฺกปริยาเยน ธมฺโม ปกาสิโต เอสาหิ ภวนฺตํ โคตมํ
 สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อุปาสกํ มํ ภว โคตโม ธาเรตุ
 อชฺชตคฺเค ปาณูปตํ สรณํ คตํ อธิวาเสตุ จ

ท่านพระโคตมเป็นผู้เจริญที่สุด ท่านพระโคตมเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ข้าแต่ท่านพระโคตม ภาชิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ภาชิตของพระองค์ไพเราะนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอนนฺกปริยายอย่างนี้ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทาง

แก่คนหลงทาง หรือสองประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีจักขุจัก
เห็นรูปดังนี้ ข้าพเจ้านี้ขอถึงท่านพระโคตม พระธรรม และพระสงฆ์
ว่าเป็นสรณะ ขอพระองค์จงทรงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ
ตลอดชีวิต จำเดิมแต่นี้เป็นต้นไป⁵

ข้อความที่เป็นสูตรนี้แม้จะปรากฏซ้ำในหลายที่และดูเหมือนไม่มีความหมายมากไปกว่าปฏิกิริยาของบุคคลหลังจากที่ได้ฟังธรรมหรือร่วมสนทนาธรรมกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่สำหรับวรรณคดีมุขปาฐะ (Oral literature) มีความหมายเทียบเท่ากับข้อความร้อยแก้วที่สื่อความว่า ผู้ฟังหรือผู้ร่วมสนทนาได้ตระหนักในคุณค่าของพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ซึ่งทำให้มองเห็นถึงความยิ่งใหญ่ของพระปัญญา และเกิดการยอมรับนับถือพระองค์ เพราะในพระสูตรบางเรื่อง อาจไม่ปรากฏข้อความที่เป็นสูตรลักษณะนี้เสมอไป⁶ เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงไม่อาจแสดงธรรมให้อีกฝ่ายยอมรับได้ เนื่องจากอีกฝ่ายมีทิฐิमानะมาก ข้อความบางแห่งปรากฏในที่แห่งเดียว คือ เป็นคำกล่าวสรรเสริญพระพุทธานุภาพเรื่องนี้โดยเฉพาะ เช่น ในเถรคาถา ข้อความว่า

อิโต พหิทธา ปุณฺณญฺวาทินิ มคฺโค น นิพฺพานคโม ยถา อโย
อิติสฺสํ สงฺฆํ ภควานุสาสตี สตถา สยํ ปาณิตเลว ทสฺสยฺนติฯ

ในลัทธิแห่งเดียรฉัตรภายนอกพระศาสนา ย่อมไม่มีทางไปสู่นิพพานเหมือนอริยอัฏฐังคิกมรรคนี้เลย พระผู้มีพระภาคผู้เป็นบรมครู ทรงพร่ำสอนภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์เอง เหมือนดังทรงแสดงผลมะขามป้อมในฝ่าพระหัตถ์ ฉะนั้น⁷

⁵ วิ.มทา. 1/4/7 (ไทย.หลวง)

⁶ ม.ม. 12/392-432/300-324 (ไทย.หลวง)

⁷ ชุ.เถร. 26/223/229 (ไทย.หลวง)

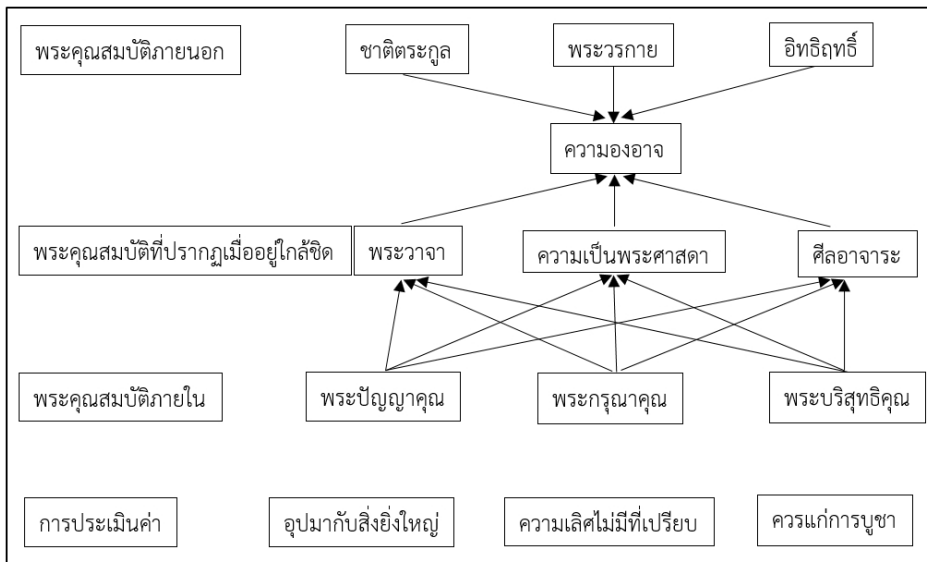
พระพุทธคุณจึงเป็นถ้อยคำพรรณนาพระคุณลักษณะต่าง ๆ ที่ผู้พรรณนาได้เห็น ได้ยินได้ฟัง รับรู้ หรือตระหนักจากการได้อยู่ใกล้ชิด ศึกษาปฏิบัติธรรมในศาสนาของพระองค์ ดังเช่นคำพรรณนาพระคุณสมบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากการที่พระนาคิตะผู้ได้รับการสั่งสอนจากพระพุทธเจ้าจนเข้าถึงพระอรหัตผลท่านจึงประจักษ์แก่ตนว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมอันประเสริฐ และทรงเป็นศาสดาผู้ประเสริฐอย่างไร เช่นเดียวกับความกระจ่างใสของพระธรรมที่มีผลต่อโลกทัศน์ของตนอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งผู้ฟังธรรมได้รับภายหลังฟังธรรมจบเป็นข้อความที่แสดงถึงการได้ตระหนักถึงพระคุณสมบัติด้านพระปัญญาของพระพุทธเจ้า เกิดความพอใจและชื่นชมในพระคุณสมบัติข้อนั้นของพระองค์ ดังนั้นการขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และการประกาศตนเป็นอุบาสกซึ่งเป็นประโยชน์ที่ตามมาหลังจากการพรรณนาพระคุณสมบัติด้านปัญญาของพระองค์จึงเป็นข้อความที่เป็นเหตุเป็นผลกัน กล่าวคือ เพราะเหตุ คือ การได้ตระหนักรู้ในคุณค่าของพระธรรมที่ทรงแสดง ซึ่งสะท้อนพระปัญญาของพระองค์ จึงเกิดผล คือ การขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งและประกาศตนเป็นอุบาสกในที่สุด

ถ้อยคำสรรเสริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเฉพาะบทพระพุทธคุณ 9 ประการ พระอรรรถกถาจารย์ในวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาเถรวาทได้นำมาขยายความต่อเพื่อแสดงรายละเอียดที่เป็นรูปธรรมของพระคุณสมบัตินั้น ๆ ตามที่ปรากฏในประวัติของพระองค์ เช่น ความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เหนือกว่าพระอรหันต์ทั่วไป ความเป็นผู้ตรัสรู้จากการกระทำที่ทรงเพียรพยายามด้วยพระองค์เอง หรือพระอัจฉริยภาพทางปัญญาที่ทรงรอบรู้⁸ ผู้กล่าวพรรณนาจะต้องรู้จักพระองค์เป็นอย่างดี จึงสามารถสะท้อนพระคุณลักษณะของพระองค์ออกมาให้เห็นได้อย่างซาบซึ้ง

⁸ อีริชไตน์ เกิดแก้ว, “พุทธคุณ : ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ หรือพระคุณความดีที่ต้องนำไปปฏิบัติ,”: 5-10.

3. การจัดกลุ่มพระพุทธคุณ

ในพระไตรปิฎก มีถ้อยคำที่พรรณนาพระพุทธคุณในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราวที่พระสังคีติกอาจารย์บันทึกไว้ในพระธรรมวินัย พระพุทธคุณเหล่านี้ควรนับเนื่องว่าเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงถึงพระพุทธเจ้าในประวัติศาสตร์ที่สืบทอดในคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุด โดยเฉพาะถ้อยคำพรรณนาซึ่งไม่ใช่สูตรที่ซ้ำซ้อนซึ่งปรากฏทั่วไป เพราะแสดงถึงมุมมองของผู้กล่าวพรรณนาสรรเสริญที่มีต่อพระองค์ ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มของถ้อยคำพรรณนาพระคุณลักษณะและพระคุณสมบัติต่าง ๆ ซึ่งถูกกล่าวโดยพระสาวก และบุคคลในสังคม ทั้งพราหมณ์ กษัตริย์ เศรษฐี รวมถึงเดียรถีย์ที่ได้เข้าเฝ้าพระองค์ การศึกษานี้ผู้วิจัยไม่นับรวมพระพุทธคุณ ที่มีการแพร่สะพัดไปโดยที่ระบุตัวตนผู้พูดไม่ได้ นอกจากนี้ยังมีวลี ประโยค และคาถาอีกจำนวนหนึ่งที่กล่าวพรรณนาพระพุทธคุณที่ไม่อาจแยกเป็นคำได้ ซึ่งไม่สามารถนำมาแสดงในที่นี้ ถ้อยคำที่แสดงพระพุทธคุณที่รวบรวมจากพระสุตตันตปิฎก สามารถจัดกลุ่มเป็นแผนภาพได้ ดังนี้

ภาพที่ 1 พระพุทธคุณ 13 ด้าน จำแนกตามพระคุณลักษณะภายนอก
พระคุณสมบัติที่ปรากฏเมื่อเข้าเฝ้าใกล้ชิดพระคุณสมบัติภายในและการประเมินค่า
ที่มา: ผู้วิจัย

ผู้วิจัยจำแนกพระพุทธรูปคุณออกเป็น 4 มุมมอง ได้แก่ (1) พระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอก คือ สิ่งรูปธรรมนามธรรมที่บุคคลทั่วไปเห็นได้ รับรู้ได้ และยอมรับด้วยค่านิยมในสังคมที่ถือว่าดีเลิศ วิเศษ ได้แก่ ชาติตระกูลอันบริสุทธิ์ของพระองค์ พระวรกายอันเป็นลักษณะทางกายภาพของพระองค์ และอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ทั้งสามด้านนี้ยังทำให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงองอาจในที่ประชุมชน โดยที่พระองค์อาจจะยังไม่ได้ตรัสหรือทรงกระทำอะไร ๆ เลย แม้จะเป็นบุคคลที่ไม่รู้จักพระองค์มาก่อน หากได้เห็นหรือรับรู้พระคุณสมบัติเหล่านี้ย่อมจะยอมรับในพระองค์ (2) พระคุณสมบัติที่ปรากฏเมื่ออยู่ใกล้ชิด คือ สิ่งที่บุคคลภายนอกรับรู้ได้จากการเห็นพระบุคลิกลักษณะและการได้สนทนา เป็นพระลักษณะที่รับรู้ได้จากการสังเกตพระองค์อย่างใกล้ชิด ได้แก่ พระวาจา ศีล และอาชาระ(การแสดงออกทางกาย) และความเป็นพระศาสดา พระคุณสมบัติทั้งสามประการนี้ยังเป็นพลังภายในที่ทำให้พระพุทธรูปเจ้าทรงองอาจในที่ประชุมชน อันเป็นลักษณะภายนอกประการหนึ่งที่บุคคลทั่วไปสามารถรับรู้ได้ (3) พระคุณสมบัติภายในเป็นคุณธรรมของพระองค์ อันเป็นเหตุให้เกิดการแสดงออกเป็นพระคุณสมบัติที่ปรากฏสู่ภายนอก ผ่านการกระทำทางกายและทางวาจาตามที่กล่าวข้างต้น คือ พระปัญญาคุณ พระกรุณาคุณ และพระบริสุทธิ์คุณ ส่วนมุมมองที่ (4) การประเมินค่า เป็นมุมมองของบุคคลที่ได้รับรู้พระคุณสมบัติทั้งหลาย ทั้งภายนอกและภายใน จนทำให้เกิดความคิดว่าพระองค์ทรงเป็นบุคคลที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งอาจอุปมากับสิ่งที่ยิ่งใหญ่ต่าง ๆ ตามความคิดในภาษา หรือ ไม่อาจเทียบเท่ากับบุคคลหรือสิ่งใด ๆ ได้ หรือ เป็นผู้สูงส่ง ควรค่าแก่การบูชา ผู้วิจัยขยายความแต่ละด้าน ดังนี้

3.1 พระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอก

เป็นคุณค่าที่คนทั่วไปให้การยอมรับ เนื่องจากเป็นพระคุณสมบัติที่เหนือกว่าบุคคลทั่วไปโดยประจักษ์ หรือคนทั่วไปในสมัยนั้นยอมรับอยู่แล้ว มี 3 ด้าน ได้แก่ ชาติตระกูล พระวรกาย และอิทธิฤทธิ์

3.1.1 ชาติตระกูล

ตระกูลของพระพุทธเจ้ามีพระเจ้าโศกกากราชเป็นต้นวงศ์ เรียกชื่อว่า ศากยะ มีโคตรว่า อาทิตยะ⁹ หรือโคตมะ¹⁰ ครองเมืองกบิลพัสดุ์ ถือว่าเป็นตระกูลที่มีชื่อเสียงในเรื่องการสืบทอดเชื้อสายที่บริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าแม่ทรงผนวชแล้ว แต่ก็ยังได้รับการยกย่องในด้านชาติตระกูล เช่น อุภโต สุชาโต มาติโต จ ปิตีโต จ ทรงเป็นอุภโตสุชาตทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา สัสสุทศทณิกโก ยาว สดตมา ปิตามหุคคา มีพระครรรค์เป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด 7 ชั่วบรรพบุรุษ อภิชาติโต อนุปกุญฺโญ ชาติวาเทน ไม่มีใครคัดค้านติเตียน ด้วยอ้างถึงพระชาติได้ อุกจากุลา ปพฺพชิโต อภินนชตฺติยกุลาทรงผนวชจากสกุลสูง คือ สกุลกษัตริย์อันไม่เจือปน¹¹ แสดงให้เห็นว่า ทรงมีเชื้อสายที่บริสุทธิ์ มาจากตระกูลสูงเป็นที่ยอมรับในสังคมขณะนั้น เมื่อเสด็จไปที่ใด สมณพราหมณ์ยอมรับพระคุณสมบัติข้อนี้ของพระองค์ โดยไม่มีข้อโต้แย้ง

3.1.2 พระวรกาย

พระลักษณะของพระวรกายที่เรียกว่า มหาปุริสลักษณะ เป็นคุณสมบัติพิเศษอย่างหนึ่งของบุรุษผู้เลิศในโลก พระพุทธเจ้าทรงได้ชื่อว่า ทวตฺตีสมหาปุริสลกฺขณฺเห สมนฺนาโคโต ผู้ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ ผู้มีพระลักษณะเช่นนี้ตามตำรามีกติ 2 อย่าง คือ จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเป็นพระคุณสมบัติที่ดึงดูดพราหมณ์ให้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อพิสูจน์ความเชื่อของตน¹² พราหมณ์ทั้งหลายเมื่อได้เห็นพระองค์ย่อมกล่าวสรรเสริญพระลักษณะที่งดงาม เป็นมงคลของพระองค์ รวมถึงพระฉวี ยกตัวอย่างเช่น สุวณฺณวณฺโณ มีพระฉวีวรรณดังทองคำ กลฺยาณทสฺสโน เป็นผู้งามน่าชม¹³

⁹ ชุ.สุ. 25/355/309 (ไทย.หลวง)

¹⁰ ที.ม. 10/3/3 (ไทย.หลวง)

¹¹ ที.สี. 9/182/120 (ไทย.หลวง)

¹² ที.สี. 9/143/81-82 (ไทย.หลวง)

¹³ ม.ม. 13/609/418 (ไทย.หลวง)

ปรมา ย วัฒนโปกฺขรตาย สมณนาโคโต กอปรด้วยพระฉวีวรรณ ผุดผ่องยิ่งนัก¹⁴ แสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระฉวีเปล่งปลั่ง วรรณะผ่องใส ดูงามในสายตาของคนทั่วไป

3.1.3 อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์

ค่ายก่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในด้านนี้มีปรากฏเพียง 2 ศัพท์ คือ มหิทธิโก ผู้มีฤทธิ์มากและ มหานุภาโว ผู้มีอำนาจมาก ซึ่งมีอยู่เฉพาะในตอนเสด็จโปรดชฎิลสามพี่น้อง ตำบลอรุเวลาเสนานิคม ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์จนถึงอุทกปาฏิหาริย์ปราบทิฐิมานะของชฎิลและทรงเทศนาสั่งสอนจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์¹⁵ แสดงว่า ทรงใช้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ไม่บ่อยและใช้เพื่อเป็นเครื่องมือกำจัดทิฐิมานะของเจ้าลัทธิเพื่อให้ยอมรับฟังคำสอนเท่านั้น ไม่ใช่เพื่อให้เกิดความศรัทธาในพระองค์

3.2 พระคุณสมบัติที่ปรากฏเมื่อเข้าเฝ้าใกล้ชิด

เป็นพระคุณสมบัติที่ผู้กล่าวรับรู้ได้เมื่อได้อยู่ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้า และสามารถสังเกตพระอาการกิริยา พระวาจา พระจรณะต่าง ๆ ที่ทรงแสดงออกมา ซึ่งสะท้อนถึงพระบุคลิกลักษณะของพระองค์

3.2.1 พระวาจา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสัมมาวาจา ซึ่งหมายถึง วาจาอันเป็นวจีสุจริต คือ เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำสัตย์สุภาสิต ตามกาลเทศะ มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน เชื่อถือได้ ไม่พูดลวงโลก คำพูดไม่มีโทษ ประกอบด้วยปัญญา ชวนฟัง นำพาความสุข พร้อมด้วยคุณประโยชน์ พูดถูกกาล พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม อิงวินัย ประกอบด้วยประโยชน์โดยกาลอันควร¹⁶ นอกจาก

¹⁴ ที.สี. 9/182/147 (ไทย.หลวง)

¹⁵ วิ.ม. 4/37-55/36-50 (ไทย.หลวง)

¹⁶ อัง. จตุกก. 21/221/338 (ไทย.หลวง) อ้างถึงใน ขญานันท์ อัสวธรรมานนท์, “หลักการพูดตามหลักพระพุทธศาสนา และโทสต์มาสเตอร์,” วารสารปณิธาน, ปีที่ 14, ฉบับที่ 1,

ความเป็นสัมมาวาจา ยังมีพระสุรเสียงอันไพเราะของพระองค์อันเป็นปรีโสลักษณะ
หนึ่งอีกด้วย¹⁷ เช่น วคฺควโท มีพระกระแสนเสียงอันไพเราะ มธฺรวโท มีพระกระแสน
เสียงอันเสนาะ เปมนียวโท มีพระกระแสนเสียงเป็นที่ตั้งแห่งความรัก หทยํคฺมวโท
มีพระกระแสนเสียงดุติ่มหทัย¹⁸

3.2.2 ศิลและอาจารย์

หมายถึง ความเป็นผู้ประพตติดี มีมารยาทเรียบร้อย พระสัมมา-
สัมพุทเจ้าทรงตั้งอยู่ในหลักธรรมและมีความสำรวมกาย วาจา ใจ จนทำให้เกิด
ความศรัทธาแก่ผู้พบเห็น และเป็นแบบอย่างของพระสาวก เช่น ภาวิตฺตโต มีจิต
อันอบรมแล้ว สฺสวตฺตโต ทรงสำรวมพระองค์ดี ทนฺโต ผู้ฝึกแล้ว ปนฺตเสโน ทรงมี
เสนาสนะอันสงัด อุกฺโข ทรงไม่หลงโลก สกฺโก ทรงสามารถ วิโร ทรงมีความเพียร¹⁹

3.2.3 ความเป็นพระศาสดา

ในพระพุทธานุภาพ 9 พระสัมมาสัมพุทเจ้าทรงได้ชื่อว่าเป็น อนุตฺตโร
ปรีสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसानํ พระศาสดาที่ยอดเยี่ยมของมนุษย์และเทวดา
ทั้งหลาย ผู้จุดดั่งสารถิผู้ฝึกมนุษย์ ที่ไม่มีศาสดาอื่นที่ยิ่งกว่า ถ้อยคำสรรเสริญใน
ด้านนี้ เช่น พหุํ อจฺริยปาจฺริโย ทรงเป็นอาจารย์และปาจารย์ของคนหมู่มาก
สํวํคณํคณาจฺริโย เจ้าหมู่เจ้าคณะ และเป็นคณาจารย์²⁰ โลกนายโก ผู้เป็นนายก
ของโลก โลกนาโถ ผู้เป็นที่พึ่งของโลก²¹ แสดงถึงการยกย่องพระพุทธรองค์เป็นผู้นำ
ที่พึ่งที่อาศัยของสาวกนั่นเอง

(มกราคม - มิถุนายน 2561): 42-43.

¹⁷ ที.ปา. 11/130/115 (ไทย.หลวง)

¹⁸ ขุ.ม. 29/885/427 (ไทย.หลวง)

¹⁹ ม.ม. 13/82/62-63 (ไทย.หลวง)

²⁰ ที.สี. 9/182/121 (ไทย.หลวง)

²¹ ขุ.สุ. 25/424/392 (ไทย.หลวง)

3.2.4 ความเป็นผู้องอาจ

ความองอาจเป็นความมั่นใจที่แสดงออกทางกายและวาจาในที่ประชุมชน สะท้อนถึงพระคุณสมบัติที่ดีที่ปรากฏภายนอก พระคุณสมบัติทางกาย วาจา ความสามารถ ตลอดจนคุณธรรมต่าง ๆ ที่อยู่ภายใน ไม่ว่าจะแสดงไปที่ใด ๆ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีความองอาจในที่ประชุมของสมณพราหมณ์ผู้มีวิยวุฒิ และคุณวุฒิสูงเป็นที่ยอมรับของชุมชนนั้น ทำให้ทรงแสดงออกโดยไม่หวั่นเกรงว่าจะทรงแสดงสิ่งใดเสียหาย หรือมีผู้ตำหนิพระองค์ในเรื่องใด ๆ ได้ เมื่อพระองค์ต้องตอบคำถาม หรือ ได้วาทะ ก็ทรงทำให้อีกฝ่ายยอมรับได้ จนกระทั่งเกิดความกังวลแก่ผู้ที่จะได้วาทะกับพระองค์ ขึ้นมีเสียงกล่าวว่าพระองค์ทรงมีมายากลับใจ ซึ่งทำให้ผู้ที่เคยตั้งตัวเป็นศัตรูของพระองค์ยอมรับนับถือและปวารณาตนเป็นสาวกในท้ายที่สุด²² ตัวอย่างถ้อยคำสรรเสริญด้านนี้ เช่น ยสคคฺปฺตฺโต ทรงถึงยศอย่างยอดเยี่ยม อสีโต ไม่ทรงสะดุ้ง วิสารโท ทรงแคล้วคล้า นิสโก ผู้องอาจ²³ ปหิณภยเมรโว ทรงละความกลัวและความขลาดได้แล้ว²⁴ ความองอาจเป็นพระคุณสมบัติจากความมั่นใจในการแสดงออกด้านต่าง ๆ ได้แก่ พระวาจา ศีลและอาจารย์ และความเป็นพระศาสดา ซึ่งทั้งหมดนี้มีรากฐานจากพระคุณสมบัติภายใน โดยมีพระคุณสมบัติภายนอกส่งเสริมให้ความองอาจของพระองค์โดดเด่นมากขึ้น

3.3 พระคุณสมบัติภายใน

ในหัวข้อนี้ เป็นคุณธรรมของพระพุทธรเจ้าที่อยู่ภายใน ผู้วิจัยยึดเอาพระพุทธรคุณ 3 ได้แก่ พระปัญญาคุณ พระกรุณาคุณ และพระบริสุทธิคุณ อันเป็นคุณธรรมเฉพาะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นหัวข้อหลักในการวิเคราะห์ถ้อยคำที่แสดงพระพุทธรคุณต่าง ๆ และเป็นคุณธรรมภายในที่ทำให้ทรงมีการแสดงออกทางกายและทางวาจา ที่น่าเคารพนับถือ

²² ม.ม. 13/67-71/50-54 (ไทย.หลวง)

²³ ม.ม. 13/82/62-63 (ไทย.หลวง)

²⁴ ม.ม. 13/612/421 (ไทย.หลวง)

3.3.1 พระปัญญา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ร้อยสี่ 4 ด้วยพระองค์เอง จึงมีผู้กล่าวถึงพระปัญญาคุณเป็นพิเศษ ซึ่งสามารถสังเกตได้จากพระคุณในพระพุทธานุคุณ 9 ที่แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติด้านปัญญาของพระองค์อย่างชัดเจน คือ *สมมาสมพุทโธ* ผู้ตรัสรู้ร้อยสี่ธรรม 4 โดยชอบด้วยพระองค์เอง *โลกวิทู* ผู้รู้แจ้งโลก *พุทโธ* ผู้ที่ตรัสรู้ร้อยสี่ 4 และสั่งสอนให้ผู้อื่นตรัสรู้ตาม *ภควา* ผู้จำแนกธรรม พระองค์ได้รับการสรรเสริญว่าเป็น *พุทโธ* ซึ่งแปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน และเป็นสมญาที่บ่งถึงพระองค์จนถึงทุกวันนี้ คำว่า ปัญญา มีบทวิเคราะห์ว่า ธรรมชาติเป็นเครื่องรู้สำเร็จรูปมาจาก ป บทหน้า ญา ธาตุในความหมายว่า รู้ กวี ปัจจย²⁵ นอกจากนี้ ยังมีถ้อยคำจากการประกอบคำศัพท์จากธาตุอื่น ๆ ได้แก่ พุธ, วิท, ทิส ซึ่งมีความหมายที่บ่งถึงการรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เช่น *นิปฺณตถทสฺสี* ผู้เห็นประโยชน์อันละเอียด²⁶ *สพฺพทสฺสาวิ* มีปกติเห็นธรรมทั้งปวง²⁷ *ธมฺมสามี* ทรงเป็นเจ้าของธรรม²⁸ แสดงถึงปัญญาของพระองค์ที่รู้ทั่วจนเป็นนายแห่งธรรม

3.3.2 พระกรุณา

กรุณา ตามรูปวิเคราะห์มีความหมาย 6 อย่าง คือ (1) ธรรมชาติที่สร้างความสะเทือนใจแก่คนดี เมื่อผู้อื่นมีทุกข์ (2) ธรรมชาติที่กั้นความสุขไว้ คือ ห้ามความสุขตัวเองเพื่อช่วยคนอื่น (3) ธรรมชาติเป็นเครื่องทำตนให้เป็นที่พึ่งอาศัยของคนอื่น (4) ธรรมชาติที่กำจัดทุกข์ของผู้อื่น (5) ธรรมชาติที่เบียดเบียนความเห็นแก่ตัวออกไป (6) ธรรมชาติที่กระจาย คือ แบ่งปันความสุขแก่คนอื่น²⁹ เป็น

²⁵ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์*, พิมพ์ครั้งที่ 1. อ้างคำว่า “ปัญญา.”

²⁶ ขุ.สุ. 25/333/304 (ไทย.หลวง)

²⁷ ม.ม. 13/241/184 (ไทย.หลวง)

²⁸ ม.อ. 14/554/275 (ไทย.หลวง)

²⁹ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์*, พิมพ์ครั้งที่ 1. อ้างคำว่า “กรุณา.”

คุณสมบัติเฉพาะของความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่แตกต่างจากพระปัจเจก-
 พุทธเจ้าที่ทรงวิริยะอุตสาหะแสดงธรรมสั่งสอนสัตว์โลก จึงทรงได้รับการยกย่อง
 ในเรื่องนี้จากพระสาวกอยู่เสมอ เช่น มหาการุณิก ทรงมีพระกรุณาใหญ่ สัพพ-
 โลกติกิจจโก ทรงรักษาพยาบาลชาวโลกทั้งปวง³⁰ ปุรินทโท ทรงให้ธรรมทานก่อน
 ทั้งหมด³¹ ปญญาทโท ทรงให้ปัญญา³²

3.3.3 พระบริสุทธ

บริสุทธ ในที่นี้ คือ ความหมดจดปราศจากกิเลสมี ราคะ โทสะ โมหะ
 เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ที่ละกิเลส จึงทรงมีการแสดงออกทางกาย ทางวาจา
 เป็นแบบอย่าง que บริสุทธบริบูรณ์สำหรับสาวกของพระองค์ ถ้อยคำสรรเสริญที่แสดง
 ถึงกิเลสที่ทรงละได้มีหลายศัพท์ เช่น มานฉิโท ทรงตัดมานะเสียได้ ตณฺหฉิโท
 ผู้ตัดตัณหาได้ขาด ปนฺนธโร ผู้ลดธงคือมานะเสียได้ ปภินฺนชิโล ทรงทำลายกิเลส
 เครื่องตรึงใจ³³ โสภณโท ผู้ทรงละอาลัย นนฺทิลุชโท ละความเพิดเพลิน กบปฺปยุชโท
 ละธรรมเครื่องให้ดำริ³⁴ เป็นต้น

3.4 การประเมินค่า

ถ้อยคำสรรเสริญที่มีลักษณะเป็นการประเมินค่าเป็นคำพรรณนาพระสัมมา-
 สัมพุทธคุณลักษณะหนึ่ง que แสดงถึงการประมาณพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า
 ด้วยพระคุณสมบัติที่เลิศ จึงทำให้ผู้กล่าวถึงพระองค์โดยอุปมาเปรียบเทียบกับสิ่ง
 ที่ยิ่งใหญ่ต่าง ๆ ในมุมมองของวัฒนธรรมอินเดีย หรือกล่าวในแง่ของการไม่อาจ
 เปรียบกับสิ่งใดได้ ด้วยพระคุณสมบัติที่ทรงเหนือกว่าคนทั่วไปมาก หรือกล่าวว่า
 ทรงเป็นผู้ควรแก่การบูชาเคารพกราบไหว้

³⁰ ชุ.เถร. 26/385/320 (ไทย.หลวง)

³¹ ม.ม. 13/82/63 (ไทย.หลวง)

³² ชุ.สุ. 25/309/276 (ไทย.หลวง)

³³ ม.ม. 13/82/63-63 (ไทย.หลวง)

³⁴ ชุ.สุ. 25/436/408 (ไทย.หลวง)

3.4.1 การอุปมากับสิ่งที่ยิ่งใหญ่

อุปมา คือ สิ่งที่ผู้กล่าวยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับ โดยมากมักเป็นสิ่งรูปธรรม มาอธิบายขยายความสิ่งที่เป็นนามธรรมเพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเข้าใจความหมายได้ง่ายขึ้น³⁵ ในที่นี้คือผู้กล่าวสรรเสริญยกเอาสิ่งรูปธรรมที่ผู้กล่าวเห็นว่ามีคุณลักษณะคล้ายกันมาเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้า สิ่งรูปธรรมที่ใช้เปรียบกับพระพุทธเจ้า เพื่อแสดงให้เห็นคุณลักษณะอันยิ่งใหญ่ เช่น อาทิจูโจว เปรียบเหมือนพระอาทิตย์³⁶ สีโหว ดุดั่งราชสีห์³⁷ มหาเมโฆว คล้ายกับฝนท่าใหญ่³⁸ แสดงให้เห็นถึงอำนาจของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ให้ความสว่างไสว คือ ปัญญาจุพระอาทิตย์ ราชสีห์ซึ่งถือเป็นเจ้าป่า ทรงเป็นดุจราชาของคนทั้งหลาย มีความองอาจเหนือคนทั้งปวง มหาเมฆที่ปรากฏในที่ไกลมีความยิ่งใหญ่ ให้น้ำหรือประโยชน์แก่แผ่นดินทุกแห่งหน โดยไม่ยกเว้น จะเห็นได้ว่า การอุปมาที่ใช้เปรียบเทียบกับเป็นแนวคิดที่อยู่ในวัฒนธรรมอินเดียอยู่แล้ว สะท้อนพระพุทธานุภาพที่โดดเด่นด้วยนัยความหมายที่ซ่อนอยู่ตามมุมมองของผู้กล่าว

3.4.2 ความเป็นเลิศไม่มีที่เปรียบ

ศัพท์ที่แสดงว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่ไม่อาจประมาณหรือเปรียบเทียบกับสิ่งใดได้สะท้อนให้เห็นถึงการยกย่องพระพุทธเจ้าอย่างสูงสุด นิยมใช้ในการพรรณนาสรรเสริญเป็นการทั่วไป เช่น *อปฺปเมยฺโย* มีพระคุณหาประมาณมิได้ *อนุปมา* ไม่มีผู้เปรียบ *อดุโล* ไม่มีผู้เทียบเท่า³⁹ *โลกเชฏฺโฐ* ผู้ประเสริฐที่สุดในโลก⁴⁰

³⁵ พระปลัดปริชา นนทโก (จุลเจือ), “การสอนแบบอุปมาอุปไมยในพระพุทธศาสนา,” วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 25, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2561): 82-83.

³⁶ ม.ม. 13/609/418 (ไทย.หลวง)

³⁷ ม.ม. 13/612/421 (ไทย.หลวง)

³⁸ ชุ.เถร. 26/401/375 (ไทย.หลวง)

³⁹ ม.ม. 13/82/62-63 (ไทย.หลวง)

⁴⁰ ชุ.เถร. 26/455/403 (ไทย.หลวง)

สพพสตุตตานมุตตโม ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง⁴¹

3.4.3 ความเป็นผู้ควรแก่การบูชา

ด้วยพระคุณสมบัติทั้งภายนอกและภายในที่ปรากฏแก่ผู้พบเห็นและได้รู้จักพระองค์อย่างใกล้ชิด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้ควรแก่การบูชาของพุทธบริษัทอย่างสูงสุด จึงทรงได้รับการพรรณนาถึงในเรื่องนี้ด้วย แม้ถ้อยคำกลุ่มนี้จะเป็นที่รู้จักแพร่หลายในฐานะพระสังฆคุณ เช่น *สกุโกโต ครุโกโต มานีโต บุษิโต อปจิโต* เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์ สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม⁴² *อาหุเนยโย ผู้ควรรับการบูชา*⁴³ *ทกขิณเณยโย ผู้เป็นทักขิณเณยบุคคล*⁴⁴

4. ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธคุณกับผู้กล่าวพรรณา

ดังที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ถ้อยคำที่แสดงพระพุทธคุณแสดงถึงภูมิทางปัญญาของผู้กล่าวพรรณาด้วย ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาพระสูตรในนิกาयทั้ง 4 คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย รวมถึงเถรคาถา และเถรคาถา ซึ่งเป็นถ้อยคำของพระสาวก ตลอดจนบุคคลร่วมสมัยพุทธกาล ซึ่งได้รับการบันทึกและสืบทอดมาในพระไตรปิฎกถึงทุกวันนี้ และจัดกลุ่มผู้กล่าวพรรณาเป็น 3 ระดับ ซึ่งสะท้อนมุมมองและความเข้าใจที่มีต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแตกต่างกัน ดังนี้

4.1 บุคคลทั่วไป และพุทธสาวกผู้เป็นปุถุชน

บุคคลกลุ่มนี้เป็นผู้ที่ยอมรับนับถือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากสิ่งที่ได้พบเห็นภายนอก ได้แก่ พระชาติตระกูลอันบริสุทธิ์ พระวรกายอันงามสง่า และอิทธิฤทธิ์

⁴¹ ขุ.เถร. 26/456/403 (ไทย.หลวง)

⁴² ที.ส. 9/182/121-122 (ไทย.หลวง)

⁴³ ม.ม. 13/82/63 (ไทย.หลวง)

⁴⁴ ขุ.เถร. 26/340/274 (ไทย.หลวง)

ปาฏิหาริย์ซึ่งเหนือความเป็นมนุษย์ธรรมดา รวมถึงความสามารถของพระองค์ที่ปรากฏทางพระกิริยาอาการและพระวาจาที่น่าเลื่อมใส ตัวอย่างที่ชัดเจน คือ การสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้าโดยพราหมณ์ที่มีความรู้เรื่องปรีสลักขณะ 32 ประการ⁴⁵ การสรรเสริญพระปัญญาของพระพุทธรูปเจ้าหลังจากฟังธรรม⁴⁶ การสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้าของอุบาลี สาวกนิครนถ์ผู้ประทับใจพระพุทธรูปเจ้าที่ทรงเตือนสติให้ตัดสินใจให้ดีหลังจากที่แสดงตนเป็นอุบาสก⁴⁷ หรือการพรรณนาสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้าของพระเจ้าปเสนทิโกศล ในธรรมเจดีย์สูตร⁴⁸

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นโกศล ทรงให้ความเคารพพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนนักบวชอื่น ๆ ในแคว้นของพระองค์ แม้พระองค์จะมีพระมเหสีซึ่งเป็นผู้ฉลาดในธรรมและแสดงตนเป็นพุทธมามกะ แต่ก็ปรากฏว่าพระองค์บรรลุนิยธรรมเป็นพระโสดาบัน ในธรรมเจดีย์สูตร พระองค์เสด็จไปเข้าเฝ้าพระพุทธรูปเจ้า ทรงชบพระเศียรลงแทบพระยุคลบาท และทรงจูบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยพระโอษฐ์ ทรงนวดพระบาทด้วยพระหัตถ์ และทรงประกาศพระนามของพระองค์เอง พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสถามเพราะเหตุใดจึงทรงแสดงอาการเช่นนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงแสดงความเลื่อมใสของพระองค์ที่มีต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้

1. ภิกษุดำรงอยู่ในเพศบรรพชิตตลอดชีวิต ในขณะที่สมณะอื่นดำรงเพศบรรพชิตได้ไม่นาน
2. ภิกษุดำรงชีวิตอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ในขณะที่ผู้คนทั้งหลายแม้เป็นพี่น้องก็ยังทะเลาะกัน
3. ภิกษุมีรูปพรรณอิมเอบแสดงถึงความสุขกายสุขใจ ในขณะที่สมณะอื่นร่างกายซีดเซียว

⁴⁵ ที.สี. 9/143/81-82 (ไทย.หลวง)

⁴⁶ เช่น วิ.ม.หา. 1/4/7 (ไทย.หลวง) ผู้วิจัยได้ยกข้อความนี้มาแสดงในไว้ในหัวข้อที่ 2

⁴⁷ ม.ม. 13/72-73/54-55 (ไทย.หลวง)

⁴⁸ ม.ม. 13/562-569/385-389 (ไทย.หลวง)

4. ภิกษุไม่ส่งเสียงดังหรือเตือนกันไม่ให้ส่งเสียงดัง ในขณะที่ข้าราชการของข้าพระองค์ยังส่งเสียงดัง แม้ข้าพระองค์ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจจะตรัสห้ามก็ตาม
5. กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต ผู้สามารถโต้ว่าทะเลียบย่ำผู้อื่น ฟังธรรมและแสดงตนเป็นสาวกของพระองค์
6. สมณพราหมณ์หรือบุคคลอื่น ๆ ผู้เป็นบัณฑิต ผู้สามารถโต้ว่าทะเลียบย่ำผู้อื่น ฟังธรรม ขออุปสมบท
7. ช่างไม้ของข้าพระองค์รับเงินค่าจ้างจากข้าพระองค์ในการเลียงชีพ แต่แสดงความเคารพพระพุทธรูป ด้วยการหันศีรษะไปทางพระพุทธรูปและเหยียดขามาทงข้าพระองค์
8. พระพุทธรูปและข้าพระองค์มาจากแคว้นสักกะเหมือนกัน และมีพระชนมายุ 80 พรรษา เท่ากัน

4.2 พระอริยสาวก พระอริยสาวิกา

พระอริยสาวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่บรรลุนิพพานเป็นพระอริยบุคคลในระดับต่าง ๆ 4 ระดับ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ในทางธรรมถือว่าท่านเหล่านี้เป็นผู้ละกิเลสบางส่วนจนถึงทั้งหมด เป็นผู้ที่มีศรัทธามั่นคงในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะละความเห็นผิดอันเป็นกิเลสเบื้องต้น ดังนั้น เวลาที่ท่านเหล่านี้พรรณนาสรรเสริญพระพุทธรูป จึงมุ่งสรรเสริญพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามประสบการณ์ของท่านที่ได้ประจักษ์ในความลึกซึ้งของพระปัญญา พระกรุณาที่พระพุทธรูปทรงเห็นแก่สัตว์ผู้ยาก ความสามารถในการสอนธรรมซึ่งทำให้พระสาวกเกิดดวงตาเห็นธรรม หรือความยิ่งใหญ่ของพระพุทธรูปเหนือสิ่งอื่นใด ตัวอย่างเช่น อุบาสก อติตสาวกนิครนถ์นาฏบุตรหลังจากได้ฟังธรรมและเกิดดวงตาเห็นธรรม ได้กล่าวพรรณนาคุณของพระพุทธรูปเป็นเอนกนัย พระเถระ และพระเถรี ในเถรคาถา เถรีคาถา ซึ่งท่านได้ตระหนักรู้ใน

พระคุณสมบัติภายในของพระพุทธรูปเจ้าจากประสบการณ์ที่ท่านได้ศึกษาเล่าเรียน และบรรลุนิพพานตามคำสอนของพระพุทธรูปเจ้าโดยตรง ได้รับการอบรมพัฒนาทางจิต ละเอียด ทำให้ท่านได้ตระหนักในพระคุณธรรมของพระพุทธรูปเจ้าทั้งสามประการ⁴⁹ ส่วนเถรีคาถา สังเกตได้ว่า พระเถรีสรรเสริญพระธรรมมากกว่าพระพุทธรูปเจ้าโดยตรง อาจเป็นเพราะลักษณะการศึกษาเล่าเรียนของภิกษุณีซึ่งไม่ได้เข้าถึงพระพุทธรูปเจ้า เหมือนภิกษุ

4.3 พระสารีบุตร

พระสารีบุตรเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา พระพุทธรูปเจ้าทรงสรรเสริญ พระสารีบุตรเป็นผู้เลิศกว่าสาวกผู้เป็นภิกษุอื่นทางด้านปัญญา เป็นผู้ประดุจ พระธรรมเสนาบดีของพระพุทธรูปเจ้าผู้ทรงเป็นพระจักรพรรดิหมุนกงล้อธรรม พระสารีบุตรสรรเสริญพระปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากถึง 3 ครั้ง⁵⁰ จน ครั้งหนึ่งพระพุทธรูปเจ้าตรัสถามพระสารีบุตรว่ารู้ได้อย่างไรในเมื่อท่านไม่ได้มีญาณ หยั่งรู้พระปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย พระสารีบุตรตอบว่าท่าน ทราบจากอาการที่เป็นแนวของธรรม เปรียบเหมือนเมืองที่มีประตูเพียงแห่งเดียว ก็ย่อมทราบว่ามิอะไรเข้าหรือออกจากเมืองนั้น ดังนั้น เมื่อพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดง ธรรมใดก็ตาม ก็ย่อมทำให้พระสารีบุตรหยั่งรู้ได้ว่าทรงมีพระปัญญามากเพียงใด

⁴⁹ ชุ.เถร. 26/142/204, 145/205, 146/205-206, 148/207, 203/223, 223/229, 263/241, 276/246, 328/267, 347/278, 353/281, 354/282, 385/319-321, 387/322-324, 389/327-329, 392/334-337, 394/340-342, 400/365-371, 401/372-381 (ไทย.หลวง)

⁵⁰ สมพรนุช ต้นศรีสุข, “งานนิพนธ์ของพระสารีบุตรในพระไตรปิฎกบาลี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), 51.

5. บทสรุป

พระพุทธคุณเป็นพระคุณสมบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงพระพุทธคุณ 9 พระพุทธคุณ 3 หรือ พระพุทธคุณ 2 ซึ่งเป็นที่รู้จักทั่วไป บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์และจัดกลุ่มความหมายของศัพท์ที่พรรณนาพระพุทธเจ้าตามที่มีบุคคลอื่นกล่าวถึงในพระไตรปิฎก รวมถึงพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างความหมายของศัพท์กับบุคคลผู้ที่กล่าวพรรณนาด้วย ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธคุณซึ่งเป็นถ้อยคำที่พรรณนาคุณลักษณะของพระพุทธเจ้ามีทั้งหมด 13 ลักษณะ ซึ่งสามารถจำแนกได้ 4 กลุ่ม ได้แก่ (1) พระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอกซึ่งสอดคล้องกับค่านิยมของคนในสังคม ได้แก่ ขาติตระกูล พระวรกาย อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ (2) พระคุณสมบัติที่ปรากฏเมื่อเข้าเฝ้าใกล้ชิด ได้แก่ พระวาจา ศีลอาจารย์ ความเป็นพระศาสดา และความเป็นผู้อ่องอาจ (3) พระคุณสมบัติอันเป็นคุณธรรมภายใน ได้แก่ พระปัญญา พระกรุณา พระบริสุทธิ์ และ (4) การประเมินค่าของผู้กล่าวพรรณนา ได้แก่ คำอุปมากับสิ่งที่ยิ่งใหญ่ ความเป็นเลิศไม่มีที่เปรียบ และความเป็นผู้ควรแก่การบูชา เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธคุณกับผู้กล่าวพรรณนา พบว่า คุณสมบัติทางปัญญาเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ผู้กล่าวพรรณนามองเห็นพระคุณสมบัติลึกซึ้งกว่าพระคุณสมบัติภายนอกทั่วไป บุคคลทั่วไปและพุทธสาวกผู้เป็นปุถุชนจะพรรณนาพระพุทธคุณที่เป็นพระคุณสมบัติที่ปรากฏภายนอกและพระคุณสมบัติอื่น ๆ ที่เป็นรูปธรรม พุทธสาวกที่เป็นพระอริยเจ้าจะพรรณนาพระพุทธคุณที่เป็นพระคุณสมบัติภายใน หรือเป็นบุคลิกลักษณะที่สะท้อนจากพระคุณสมบัติภายใน ซึ่งเป็นสิ่งที่พุทธสาวกเหล่านั้นมองเห็นและสัมผัสจากประสบการณ์การศึกษาบรรลุนิพพาน ส่วนพระสาวกซึ่งเป็นผู้มีปัญญานอกเหนือกว่าพระสาวกอื่น สรรเสริญพระพุทธคุณโดยเฉพาะด้านปัญญาอย่างเด่นชัด

การศึกษานี้แสดงว่าถ้อยคำที่พรรณนาพระพุทธานุภาพในพระไตรปิฎกมีพื้นฐานที่สอดคล้องกับความเป็นเหตุเป็นผล สอดคล้องตามบริบทของเหตุการณ์และสถานะของบุคคล ทำให้เห็นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามที่บันทึกในพระสูตรคือ มนุษย์ที่ได้รับการยกย่องความสามารถหลายด้าน เป็นที่ประจักษ์แก่บุคคลผู้แวดล้อมในยุคนั้น โดยมีพระคุณสมบัติภายใน คือ คุณธรรม 3 ประการ ซึ่งทำให้พระพุทธรองค์เป็นพระศาสดาที่มีพระปัญญาสูงส่ง มีความประเสริฐน่านับถือเลื่อมใส ทรงเป็นพระศาสดาที่กรุณาต่อสาวก ทำให้สาวกได้พ้นจากความทุกข์ยาก พระคุณสมบัติภายนอก เป็นอีกด้านหนึ่งที่ทำให้ทรงได้รับการยอมรับจากคนทั่วไป แม้จะไม่ได้เข้าเฝ้า ดังนั้น จึงไม่น่าจะเป็นเรื่องที่เกินจริงสำหรับข้อความในพระสูตรที่บรรยายว่า ไม่ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสด็จไปที่ใด กิตติศัพท์ของพระองค์ย่อมจรจรายทั่วไปในที่นั้น และมีผู้ห้อมล้อมพระองค์เพื่อที่จะเฝ้ามองพระองค์ ไม่ว่าคนเหล่านั้นจะมีศรัทธาในคำสอนของพระพุทธรองค์หรือไม่ก็ตาม

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

กรมการศาสนา. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, 2521.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2538.

2. พจนานุกรม

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาศาสนา. ชุด ศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, 2550.

3. บทความ

ชฎานันท์ อัสวธรรมานนท์. “หลักการพูดตามหลักพระพุทธศาสนาและโทสต์มาสเตอร์.” วารสารปณิธาน, ปีที่ 14, ฉบับที่ 1, (มกราคม - มิถุนายน 2561): 32-54.

ธีรโชติ เกิดแก้ว. “พุทธคุณ : ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ หรือพระคุณความดีที่ต้องนำไปปฏิบัติ.” วารสารไทยศึกษา, ปีที่ 9, ฉบับที่ 2, (สิงหาคม 2556 - มกราคม 2557): 1-39.

พระปลัดปรีชา นนทโก (จุลเจือ). “การสอนแบบอุปมาอุปไมยในพระพุทธศาสนา.” วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 25, ฉบับที่ 3, (กันยายน - ธันวาคม 2561): 80-93.

พุกิตะ ทากามิจิ. “องค์ใดพระสัมพุทธ (2).” แปลโดย ชานปวิชัย ทัดแก้ว. วารสาร
พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ 26, ฉบับที่ 2, (พฤษภาคม -
สิงหาคม 2562): 164-182.

4. วิทยานิพนธ์

สมพรนุช ต้นศรีสุข. “งานนิพนธ์ของพระสารีบุตรในพระไตรปิฎกบาลี.”
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2550.